

Скіпецкий О.С.

ІМІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА РОСІЇ І НІМЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ
/ 1762-1800 рр./

Історія Росії є, по суті, історією колонізації, в орбіту якої поступово втягувалися землі близьких і далеких сусідів. Починаючи з другої половини ХУІІ ст. у колонізаційному потоці корінних жителів Росії в масовому масштабі беруть участь іноземці, серед яких значне місце посідають німці.

Історіографія проблеми німців в Росії доволі значна. Серед робіт довоєнного періоду слід відзначити праці А.Клауса/16/, Г.Писаревського/23/, П.Келлена/14, 15/. А.Клаус і Г.Писаревський основну увагу приділяли вивченню німецьких колоній Поволжя та півдня України, що утворилися в др.пол. ХУІІ- пер.пол.ХІХ ст. П.Келлен вперше зібрав дані про чисельність німців, які проживали в європейській частині Росії в першій пол. ХІХ ст.

Вивчалися питання німецької колонізації в Росії і радянськими істориками. Це у 1931 р. з'явилася монографія А.Клібанова "Меноніти"/17/. Поряд з цікавими спостереженнями, що стосувалися історії та релігійної догматики секти менонітів, висновки автора стосовно їх економічного розвитку базувалися не стільки на даних джерел, скільки були обумовлені політичними вимогами часу.

У 70-80-ті рр. етнодемографічні процеси серед німецьких колоністів півдня України вивчала О.І.Дружиніна/9,10/. Плідно працює по даній проблематиці Л.В.Машиновський, який досліджує питання соціально-економічного розвитку німецького колоністського села Поволжя та півдня України /20/. Визначенню етнічної структури населення України ХУІІ-ХХ ст., включаючи і німців, присвячені монографії В.І.Наудко/21,22/. Останнім часом з'явилися змістовні дослідження В.М.Кабузана/13/, І.М.Кулиничка /18/ та О.І.Дружиніної/11/. В.М.Кабузан показав чисельність та розміщення німців в Росії у ХУІІ - на поч. ХХ ст. Питання німецької колонізації на Україні, форми економічного та громадсько-культурного життя німців-колоністів розкрив І.М.Кулинич. О.І.Дружиніна висвітлює наукову діяльність вчених німецького походження, що перебували на російській службі у др.пол.ХУІІ ст.

Тим не менше, тема далеко не вичерпана і вимагає додаткового вивчення.

Автор пропонованої статті зробив спробу проаналізувати основні законодавчі акти російського уряду, що регулювали процес німецької колонізації в Росії у 1762-1800 рр. та встановити реальні компактні поселення вихідців з Німеччини.

Джерельну базу статті утворюють документи, опубліковані в "Юридичному зібранні законів Російської імперії"/4/.

При вступі на престол Катерина II заявила, що головним своїм завданням вона вважає "...опіку і турботи про тишу і благополуччя... обширної імперії і про примноження в ній жителів"/4, Т.ХУІ.№11720/. Росія не мала надлишку населення і єдиний засіб для "примноження жителів" і, головне, для заселення величезних пустючих просторів, Катерина II і вищі державні сановники вбачали у виплику іноземних колоністів. Заселяти напівдике степи Поволжя і півдня України російським і українським селянським населенням в умовах кріпосницького ладу в Росії було надзвичайно важко, тому як такі звані "кріпосницько-поміщицькі" селами не могли бути переселені за розпорядженням державних властей без згоди на те поміщика-кріпосника. "Державні" і селянські були міцно прив'язані до своїх осель і переселити їх на окраїни імперії було також досить проблематично/18,С.19/.

В той же час, німецьких переселенців гнала в Росію нужда, релігійні переслідування, національний характер, діловитість, економ, властиве людині прагнення від доброго шукати ще кращого/26, С.115/. 14 квітня 1762 року/всі наведені нижче дати подано за старим стилем.-О.С./ сенат отримав указ, текст якого був власноручно написаний Катериною II. "Оскільки в Росії багато пустих незаселених місць, - говорилось в указі, - а багато іноземців нам б'ється чолом, щоб ми їм дозволили поселитися на тих пустих місцях... ми раз наважиди... нашому дозволяємо сенату..., спілкуючись з мандатами іноземних справ, ...приймає в Росію... всіх бажаних поселитися, крім євреїв..."/6,С.522/.

Складений на основі вищезазведеного указу маніфест про переселення іноземців в Росію був опублікований 4 грудня 1762 року. Цимочому, в записці генерал-прокурору О.І.Глебову Катерина II вимагала опублікувати цей маніфест "на всіх мовах" і надрукувати його "...у всіх чужоземних газетах"/3,С.524/.

Незважаючи на те, що воля імператриці була виконана, бажаних для російського уряду наслідків це не дало. Обіцянок, закладених

в маніфесті, виявилось замало для того, щоб організувати серйозну імміграцію іноземців у країну. В зв'язку з цим, 22 липня 1763 року були обнародовані два законодавчі акти, що утворили правову базу іноземної колонізації в Росії: указ про утворення Канцелярії опікунства іноземних і маніфест про даровані іноземцям переселенцям права і підляги.

Першим з цих актів утворювався центральний адміністративний орган, що повинен був безпосередньо займатися питаннями, пов'язаними з колонізацією, а саме:

- опікуватися всіма іноземцями, що прибувають в Росію на поселення, щоб вони не зазнавали виснаження і ніяких прикрозців;
- надавати переселенцям в Петербурзі помешкання на час, поки вони не будуть відправлені в призначені для поселення місця;
- виявляти пустуючі землі, вибирати з них зручні для поселення, складати їх плани і описи;
- організовувати відправку колоністів з Петербурга і посилати їх у відведених місцях;
- спрямовувати діяльність російських агентів за кордоном по набору переселенців. Для підтримання з ними постійних зв'язків при президенті канцелярії встановлювалася посада "особливого секретаря" /4.Т.ХVI. № 11879/.

Оскільки важко було передбачити кількість іноземців, що мали щорічно переселятися в Росію, то в розпорядженні канцелярії "на перший випадок, поки більше буде потрібно" виділялось 200 000 крб. в рік як на утримання самої канцелярії і квартир для іноземців, так і для надання колоністам всього необхідного на господарське обзаведення: хліба, худоби, реманенту тощо /4.Т.ХVI. № 11881/. Гроші, необхідні Канцелярії опікунства іноземних наказано було видавати "відразу, скільки коли буде вимагатися, з усяких зборів..." /4.Т.ХVI. № 12763/. За своїми правами Канцелярія опікунства прирівнювалася до державних колегій і була підв'язана самій Катерині II. Її утворювали президент, що призначався імператрицею, і члени, котрих призначав президент /4.Т.ХVI. № 11879/. Президентом Канцелярії опікунства іноземних був призначений фаворит Катерини II Г.Г. Орлов /8.С.19/.

У своїй діяльності Канцелярія опікунства іноземних повинна була керуватися маніфестом від 22 липня 1763 року /3.Т.ХVI. № 11880/., зміст якого зводився до наступного:

1. Усі іноземці можуть вільно приїжджати в Росію і селитися тут у будь-якій губернії. Для цього лише необхідно поставити до відома Канцелярію опікунства іноземних в Петербурзі, або ж владу прикордонних районів. У тому випадку, коли бажаючі переселитися не мають для цього достатніх коштів, вони можуть звернутися до російських дипломатичних представників при іноземних дворах, які організують їх переселення в Росію за рахунок казни.

2. Прибувши в Росію, іноземці повинні або ж записатися в купецтво чи цехи, або ж поселитися колоніями на вільних і зручних для хліборобства землях. При цьому, у відповідності з своїми звичаями, вони приносять клятву на підданство.

3. Іноземним переселенцям надаються особливі права та привілеї:

- а/ вільне сповідання своєї віри з правом будувати в колоніях культові споруди /крім монастирів/. Водночас, переселенцям строго заборонялося навертати у свою віру християн інших віросповідань, що проживають в країні. Ця заборона не стосувалася мусульманського населення, яке не тільки дозволялося обертати в християнство, але й закріпачувати;

- б/ звільнення від усіх платежів і податків, служб і повинностей впродовж 30 років тих, хто оселився колоніями в незаселених районах, 5 років тих, хто осів у Петербурзі та містах Інгерманландії, Карелії, Фінляндії і 10 років - мешканців інших міст. Після того, як минуть пільгові роки, колоністи, як і корінні жителі, повинні сплачувати всі звичайні податки і нести земські повинності. Але вони навзаєм звільнялися від військової і цивільної служби. Разом з тим, бажаючі можуть вступати в солдати і отримувати, в такому випадку, 30 крб. додатково до звичайного жалування;

- в/ переселенці отримують не тільки достатню для землеробства чи заведення мануфактур кількість землі, але і всіляку матеріальну допомогу. Особливо це стосується тих іноземців, які займаються виробництвом нової для Росії продукції. Їм буде дозволено протягом 10 років вивозити цю продукцію за кордон безмитно;

- г/ іноземні підприємці, що власним коштом спорудять в Росії мануфактури, мають право купяти для роботи в них кріпосних селян;

- д/ на господарське обзаведення /купівлю будинків, худоби, знарядь праці, приладів і матеріалів/ переселенцям надається безпроцентний кредит терміном на 10 років. Після його необхідно повернути на протязі 3-х років, вносячи платежі рівними частинами;

е/ імігранти можуть без сплати мита провезти в Росію не тільки все своє майно, але й товари для продажу на суму, що не перевищує 300 крб. на кожну сім'ю, при умові, що вона проживе в країні не менше 10 років. У протилежному випадку переселенці повинні сплачувати ввізні і вивізні мита;

є/ особам, що поселилися в Росії, надається право вільного виїзду за кордон в будь-який момент. Вони повинні лише віддати в казну певну частину набутого в Росії майна, а саме: ті, хто прожили від одного до п'яти років - п'яту частину, решта - десятку;

ж/ колоністи, що поселяються окремими селами і містечками, отримають право власної внутрішньої юрисдикції. Однак, уже 1-го березня 1764 року було вирішено укладати з іноземцями особливі письмові угоди стосовно їх внутрішнього управління, які повинні були затверджуватися сенатом. Тільки після цього вони набували юридичної сили /4.Т.ХУІ.№12035.-О.С./. Проте, всі вони підлягають російському цивільному праву;

з/ переселенцям дозволяється в заснованих ними колоніях організовувати торги і ярмарки, не вносячи за це ніяких казенних платежів;

и/ імігрантам з дня прибуття на російський кордон для проїзду в місце призначення надається безплатно підводи і спеціальні грошові суми - "кормові гроші" /Спочатку "кормові гроші" видавалися їм розрахунку: для мужчин - 15 коп., жінок - 10 коп., дітей, в залежності від віку, - від 2 до 6 коп. на добу. Але згодом, 19 травня 1766 року розмір "кормових грошей" для мужчин було зменшено до 10 коп./Див.: 4.Т.ХУІ.№12551/. - О.С./.

і/ останнім пунктом маніфесту іноземцям дозволялось обумовлювати собі додаткові пільги, звертаючись у Канцелярію опікунства іноземних.

До маніфесту 22-го липня було надано реєстр вільних і зручних для заселення земель. Такими були визнані:

1. В Сибіру: по Барабинському степу і поблизу Усть-Каменогорської фортеці, а також по ріках: Убі, Улбі, Березовці, Глибокій і інших, що впадають в Іртиш.

2. В тодішній Астраханській губернії: від Саратова вверх по Волзі і по річках: Тілки, Вертубані, Іртизу, Санзалиї, Березовці, Малому Іртизу, і від Саратова вниз по Волзі, нижче ріки Мухор-Торлика, по річці Малому Іртизу, Нижньому Бруславу, Нижньому Байраку

3. В Оренбурзькій губернії: на річці Самарі, в 40 верстах від Оренбурга, і до гирла ріки Самари, від Оренбурга в 300 верстах, до ріки Конехі і по річці Іртизу.

4. В Воронежській губернії: у Валуйському повіті по річках Жураці, Геркулі, Вітці і Осколу.

В межах даної території іноземні поселенці отримували право поселятися за власним бажанням. Однак, вони могли осідати і на інших вільних землях, не вказаних у реєстрі.

Наведеними правовими актами не утворювалися спеціальні органи, які б займалися набором та відправкою бажаючих в Росію. Ці функції покладалися на російських дипломатичних представників в європейських державах. Проте, дуже швидко до цієї справи були залучені спеціальні агенти-вербувальники. А в 1764 році уряд звався до опіки приватних підприємців. В законодавстві Росії вони отримали назву викликачів. Викликачі укладали з Канцелярією опікунства іноземних або з російськими дипломатичними агентами за кордоном контракти, згідно з якими за певну винагороду зобов'язувались доставляти колоністів. 17 листопада 1764 року Катерина II затвердила типову форму контрактів /4.Т.ХУІ.№ 12293/. Цей документ мав регулювати взаємовідносини між російським урядом і викликачами, а також між викликачами і колоністами. Основні його положення подано нижче:

а/ Канцелярія опікунства іноземних відводить для доставлених викликачами колоністів певну кількість землі в районах безлюдних, але придатних для проживання, а викликачі розподіляють її між колоністами;

б/ одній сім'ї зважається чоловік з дружиною і дітьми - чоловічої статі нижче 20, а жіночої нижче 18 років, а також двоє неодружених чоловіків і четверо незаміжніх жінок такого ж віку;

в/ у тому випадку, коли окремі сім'ї поселен з якихось причин вибудуть, викликачі зобов'язані за свій кошт доповнювати колонії новоприбулими. Якщо ж на протязі двох років цього не буде зроблено, то у казку повертається відповідна кількість земельних наділів. Викликачам забороняється переманювати до себе як колоністів з інших поселень, так і тих, котрі ще не поселились в Росії, але вже звернулися до вербувальників і отримали завдаток;

г/ у текстах договорів з викликачами потрібно точно зазначити "своїм коштом" зобов'язались вони викликати колоністів, або ж їм від надійної поруки чи достатній заклад видані наперед гроші і в

якому розмірі. Якщо викликач не виконає взятих зобов'язань, то видані йому з казни гроші будуть стягнуті в процентами з поручителя або взяті з закладу;

д/ викликачі, з свого боку, зобов'язані укладати з колоністами особливі договори, що мають регулювати їх взаємовідносини як під час переселення, так і в новоутворених колоніях. Ці договори затверджуються уповноваженими російського уряду і пересилаються в Канцелярію опікуництва, де і зберігаються, а сторонам, натомість, видаються копії;

е/ при заключенні договорів з колоністами викликачі повинні дотримуватися наступних умов:

- не обіцяти переселенцям більше оголошеного маніфестом 1763 року;

- виключати в договори статтю, що позбавляє колоністів права виїжджати з Росії швидше, ніж вони повернуть витрачені на них казенні гроші;

- зобов'язувати колоністів дотримуватись законів Російської імперії.

Інші сторони взаємовідносин викликачів і колоністів повинні регулюватись угодами сторін:

е/ розмір винагороди визначається кількістю переселених. За кожних сто сімей переселенців викликачі отримують земельний наділ рівний трьом наділам колоністської сім'ї, безпроцентний кредит в 4000 крб. строком на 10 років і 350 крб., що не підлягає поверненню;

ж/ за провіз кожної колоністської сім'ї до Гамбурга або Лібена викликачам видається до 40 крб. Крім того, ще 10 крб. виділяється на її утримання. Гроші видаються в Гамбурзі посланником, а в Лібену - комісаром російського уряду. Те, що буде витрачено зверх 40 крб. на сім'ю, стягується викликачами з колоністів в місцях їх поселення в Росії. Гроші на утримання і провіз переселенців від названих місць до Петербурга видаються викликачам у відповідності з розрахунком часу, протягом якого колоністи повинні бути в дорозі і у місцевих цінах.

В той час, коли російські дипломати, агенти-вербувальники та викликачі розгорнули в Європі активну діяльність, уряд визнав за необхідне доповнити маніфест 22 липня 1763 року деякими новими положеннями. 19 березня 1764 року був прийнятий закон/4.Т.ХУІ. № 12096/, згідно з яким:

1/ іноземці повинні селитися в місцевості, окресленій наступним чином: від острова Чердинського на Волзі до м.Царицина, від Царицина до фортеці Донської і далі до рік Безіменної/що впадає у Дон/, Медведиці, Хопра; від Хопра вгору по р.Дону до ріки Битого; далі цєю рікою аж до її витoku; звідти до станиці Новохоперської, від якої вгору по Хопру до сіл Знаменське і Долгоруке, а потім поблизу земель Пензенської провінції до Саратовського повіту і через нього по малих річках до ріки Безіменної при впадінні її у Волгу проти острова Гординського. Звідси вниз по Волзі до згаданого Чердинського острова.

2/ Переселенців слід поселяти округами, споряду поблизу населених місць і тільки згодом на вільних землях, що лежать всередині названого вище регіону. Межі округів повинні бути колоподібними і обіймати не менше 60 і не більше 70 верст /1 верста = 1,0668 км - 0.С./ з тим, щоб у кожному окрузі було достатньо зручних угідь для наділення до 1000 сімейств.

3/ Колоністи отримують на кожну сім'ю, незалежно від того, велика вона чи мала, по 30 десятин землі /у ХУШ - на поч.ХІХ ст. звалялася господарська/власницька/ десятина = 1,46 га. - 0.С./, з яких 15 десятин під рілля, 5 десятин сінокосів, 5 десятин лісу, 1,5 десятини під садибу та город і 3,5 десятини під вигін.

4/ Вибрані в округах зручні для поселення місця розташовувати так, щоб деяку частину всіх угідь залишати пустувачою. Це необхідно для того, щоб нарізати ці землі сім'ям, які утворяться в майбутньому, а також для резервного фонду /становив 1/6 всіх угідь/. Крім того, в головних поселеннях округів 1/6, а в звичайних колоніях 1/12 частина земель, відведених під садиби і городи, залишається незайнятою і призначається для ремісників. Кадри ремісників можуть бути утворені з дітей колоністів, які народяться в той час, коли запасний земельний фонд при їх колонії уже буде вичерпано, а переселитися в другу колонію вони не зможуть.

5/ Окремі сім'ї наділяються землею на наступних умовах:
- земля спадкує молодший син/мінорат/; уряд прагнув таким чином змусити батьків навчати дітей різних ремесел.

Якщо молодший син із-за малолітства або з силу якихось інших обставин володіти наділом з належним успіхом не може, то батьку надається право з числа своїх старших синів або родичів вибрати

собі спадкоємця чи опікуна малолітньому, виклавши свої волю у відповідному письмовому акті. Коли батько при житті не встигне висловити своєї волі, його право переходить до окружного начальства яке і повинно призначити опікуна. Опіка триває до досягнення спадкоємцем 20 років. Після опікун звітується спадкоємцю про управління його господарством. За вкладену працю він отримує четверту частину із майна, нажитого протягом здійснення опіки.

У випадку повної неадекватності спадкоємця до володіння землею віддається тому із найближчих родичів, хто не має власного наділу. Якщо є претендентів декілька, питання вирішується жеребкуванням:

- братам чи родичам за їх бажанням дозволялося проживати в одному будинку, проте власником його повинен бути тільки один із них;

- рухомим майном розпоряджається батько на власний розсуд. Якщо він перед смертю не залишить заповіту, то 1/4 майна виділяється вдові-матері, незважаючи на те, що діти повинні її утримувати і годувати до кінця життя; ще 1/4 іде всім дочкам разом на придане, а половина, що залишилася, ділиться порівну між братами. Дочки померлого господаря залишаються на утриманні спадкоємця землі аж до того часу, поки не вийдуть заміж;

- якщо після смерті колоніста залишається вдова з дочками, то вони володіють наділом спільно до тих пір, поки мати або одна із дочок не укладе шлюб, і перший мужчина, який одружиться на одній із спадкоємиць, отримує право володіти земельним наділом;

- "ні самі господарі", які при поселенні отримують земельний наділ, ні їх спадкоємці не мають права продавати, або засталяти свій наділ, дробити його на частини; земельні ділянки наділами і залишаються у володінні общини;

- як власність колоній мають бути відрізані ділянки для церков, виноградників, "фабрик", "заводів". У спільному користуванні колоністів перебувають ріки, озера, глинисті і піщані місця, болота, що піддаються осушенню, тощо;

Якщо в селі залишається декілька земельних ділянок без господарів, то всі колоністи можуть користуватися тільки сінокосами та пасовищами; розоривати рілля та рубати ліс забороняється під загрозою штрафу.

6/ Заздалегідь мають бути утворені органи управління колоніями. Їхня структура та компетенція визначається угодами із колоністами.

Як бачимо, для колоній був встановлений цілком особливий вид колективної власності на землю з вічно-спадковим володінням сімейними наділами.

Крім того, протягом 1763-1767 рр. було видано ще цілий ряд указів, які встановлювали додаткові пільги для іноземних колоністів. Назвемо лише окремі з них. Згідно указу від 29 листопада 1763 р. в колоніях повинні будуватися аптеки, переселенців мають обслуговувати лікарі. Причому, і будівництво, і заробітну плату передбачалося оплачувати за рахунок казни/4.Т.XVI.№11960/. Уряд неодноразово підтверджує звільнення колоністів від сплати мит /укази від 28 вересня 1764 р. /4.Т.XVI.№ 12246/, 5 травня 1765 р. /4.Т.XVII.№12394/. За казенний рахунок в кожному колоністському окрузі будуються кірхи і будинки для пасторів/4.Т.XVII.№12322/. В кінці 1766 року було навіть наказано завчасно будувати будинки для іммігрантів/16.С.67/.

Наведені вище законодавчі акти поширювалися на всіх колоністів. Однак, за посередництвом Канцелярії опікунства іноземних уряд укладав з окремими групами колоністів особливі угоди, які інколи перевершували встановлені цими актами пільги.

Уже в 1763 році в Росію окремими партіями стали прибувати німецькі переселенці. Більша частина їх спрямовувалася в Поволжя. В 1763-1774 рр. сюди переселилось 31890 іммігрантів /16287 чоловік і 15603 жінки/, які заснували 101 колонію/5.С.93/.

В зв'язку із постійно зростаючим впливом іноземних колоністів у квітні 1766 року в Саратові була утворена спеціальна контора Канцелярії опікунства іноземних з правом вирішення всіх питань, що виникали в процесі переселення/4.Т.XX. № 12630/.

Першими поселенцями в районах навколо Петербурга в 1766 році стали селяни із Гессена, Буртемберга, Бранденбурга. Всього під Петербургом розмістилося 110 сімей, які заснували в Санкт-Петербурзькому та Царськосельському повітах 3 колонії /30.С.134/. Ще три поселення німців виникли в Амбурзькому повіті /7.С.50/. Разом в них проживало 700 осіб /13.С.23/. У сусідній Ліфляндії переселенці утворили 2 колонії /7.С.50/.

85 німецьких сімей загальним числом в 264 особи 1766 року заснували в Острозькому повіті Воронежської губернії колонію Рібенсдорф /26.С.17/. Особливістю поземельних прав рібенсдорфських колоністів було право поділу і продажу земельних наділів своїм односельцям.

У Ворзненському повіті Чернігівської губернії в 1765-1766 рр. були поселені 147 сімей іноземців, з яких 124 сім'ї утворили 5 колоній сільського типу, а 23 сім'ї ремісників заснували Біловезьке містечко /19. С.372-373/.

В 1770 році у Російській імперії з'явилися представники "Гуттерського братства" - одного із відгалужень секти менонітів. Рятуючись від переслідувань австрійського уряду, вони перебралися із Трансільванії в Росію і знайшли притулок у селі Вишеньках Чернігівської губернії - маєтку графа П.Румянцева-Задунайського/2. С.51/.

В цілому, по ІУ ревізії чисельність німецьких колоністів, що прибули в Росію в 60-х роках і на поч. 70-х рр. ХУІІ ст., склала 30,8 тис. осіб. Це були, в основному, вихідці з півдня Німеччини. Правда, істотна кількість їх згодом загинула в ході селянської війни під проводом О.Пугачова. За даними ІУ ревізії 1782 року в Саратовській губернії проживало 28,2 тис. німецьких поселенців /13. С.23/.

Масовий характер колонізації, величезні витрати уряду на її організацію, важке економічне становище колоній в перші роки їх існування змусили уряд в 1766 році припинити виклик іноземців /8.С.21/. Правда, одним розчерком пера виявилось неможливо зупинити рух, на організацію якого було затрачено стільки сил і енергії. Переселенська хвиля з Німеччини продовжувала направлятися в Росію.

Водночас, уряд вдосконалював систему управління колоніями. В 1775 році були встановлені посади комісарів, по одному в існуючих на той час 13 колоністських округах. Вони призначалися з відставних офіцерів, отримували наділ землі в 60 десятин, казенне приміщення для проживання і 250 крб. заробітної плати щорічно/4.Т.ХХ. №14702/.

В 1782 році, коли Росія була розділена на губернії, Канцелярія опікуєтва іноземних в Санкт-Петербурзі, Саратовська контора Канцелярії опікуєтва іноземних та інститут комісарів були скасовані /4.Т.ХХІ. № 15383/. Управління колоніями перейшло у відання місцевих губернських органів /4. Т.ХХІ. № 15411/.

Включення до складу Росії територій між Дніпром і Південним Бугом внаслідок перемоги над Туреччиною у війні 1768-1774 рр., приєднання Криму в 1783 році поставили на чергу для необхідності їх господарського освоєння. Після ліквідації Запорізької Січі в 1775 році і виселення запорожців, південноукраїнські степи практично обезлюдніли. Різно скоротилося населення Криму. В таких умовах уряд знову звертає свої погляди до іноземців.

14 липня 1765 року Катерина II видає маніфест, яким запрошує іноземців селитися в Кавказькій губернії, обіцяючи їм свободу віросповідання, всі "права і вигоди" нарівні з іншими своїми "підданними рівного їм звання", а також звільнення на 6 років від державних податків. У тому випадку, коли після закінчення пільгових років поселені по даному маніфесту іноземці захочуть повернутися на батьківщину, вони повинні заплатити податки зразу за 3 роки /4.Т.ХХІ. № 162267/.

Маніфест було розповсюджено за кордоном. Першими ним скористалися меноніти, що проживали в районі Данціга. Вони опинилися в скрутному матеріальному становищі в результаті політики Пруссії, спрямованої на підриз економічної ролі "візаного міста" Данціга в Балтійській торгівлі. Посланий 1786 року князем Г.Потьомкіним до Німеччини агент-вербувальник Г.Траппе з метов "набирати колоністів для Новоросійського краю"/1/ уклав угоду з менонітською общиною Данціга, за якою в Росію вирушили її представники для вироблення умов, на яких меноніти могли б тут поселитися. 22 квітня 1787 року меноніти Я.Геллер і І.Бартч пред'явили Г.Потьомкіну так звані "прохальні статті", які він практично повністю затвердив. 7 вересня 1787 року іменним указом Катерина II санкціонувала всі пільги і привілеї, запропоновані менонітам Г.Потьомкіним/23. С.306/. Зміст цього акту був наведений в указі Павла I від 6 квітня 1800 року /4.Т.ХХІ. № 19372/, за яким його і передаємо. Переселення менонітів в необмеженому числі допускалося на наступних умовах:

- а/ свобода віросповідання;
- б/ менонітам відводилась для поселення земля по р.Кінськім навпроти Берислава /Херсонської губернії/, по 65 десятин на сім'ю, - частина острова Тамані для сінокоосу і частина лісу на острові Каіро /Проте меноніти були поселені в інших районах. - 0.С./.
- в/ вони звільнялися від усіх податків строком на 10 років. Після цього меноніти повинні були сплачувати за кожну десятину по 16 коп. Така сума платежу встановлювалася довічно;
- г/ меноніти звільнялися від різного роду робіт, постоїв, підводної повинності, за винятком проходження військових загонів і утримання в їх володіннях доріг і мостів;
- д/ поселення отримували право "заводити фабрики", торгувати, вступати в гільдії і цехи;

- е/ на проїзд і початкове облаштування меноніти отримували:
 - підводи і коней для проїзду від кордону до Берислава;
 - матеріальну допомогу на дорогу;
 - "кормові гроші" подобою із розрахунку на кожного поселенця молодшого 15 років - 12 коп. і старшого 15 років - 25 коп.; з часу прибуття на місце і до першого врожаю по 10 коп. на кожну душу, з поверненням цієї цієї суми в три роки після того, як минуть пільгові роки;
 - насінний фонд на посів з наступним поверненням /точний термін не вказувався/;
 - кредит по 500 крб. кожній сім'ї на облаштування, з поверненням цієї суми на протязі трьох років після того, як минуть пільгові роки;
 - по 120 чотирьох-саєнних /1 сажень = 2,13 м. - 0.С./ поліні і необхідну кількість лісу на будівництво 2 млинів, а також 6 жорнових каменів;

- с/ меноніти звільнялися від військової служби;
- ж/ приймачи російське підданство, вони складали присягу за своїми звичаями.

В 1787 році в Росію прибув перший транспорт данцігських менонітів в кількості 910 осіб /510 мужчин і 400 жінок//29.С.351/. На правому березі Дніпра, в Хортицькому урочищі /Катеринославський повіт Катеринославської губернії/ до 1793 року вони влаштували 8 колоній: Хортиця, острів Хортиця, Розенталя, Ейнлаге, Кронвейде, Нойбург, Нейендорф і Шенгорст /24.С.227/. Невдовзі сюди ж були переселені колоністи з Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, які утворили колонію Старий Данціг /23.С.289/. Урочище займало 25000 десятин найродючішого чорнозему.

На початку XIX ст. до Хортицького колоністського округу було придано ще 12000 десятин землі, купленої за рахунок казни. На ній додатково розмістилося 6 колоній /27.С.37-38/.

Одночасно з менонітами в Росію переселилися колоністи лютеранського віросповідання. 90 сімей данцігських лютеран заснували в Новомосковському повіті Катеринославської губернії колонію Лозефстадт. Новозаснована колонія отримала 3970 десятин землі/12.С.65/.

В 1793 році в Росію переселилося ще 57 сімей /273 особи/ менонітів, що утворили поблизу Катеринослава колонію Ямбург/25.С.261/. На цьому перша хвиля менонітського заселення завершилася.

Друга тривала з 1793 по 1796 рік. В Росію прибуло ще 118 сімей, з них 86 сімей було розміщено на Хортиці, а інші 32 сім'ї в 1797 році утворили дві окремі колонії: Кронгертен /15 сімей/ в Новомосковському і Шенгайзе /17 сімей/ в Олександрівському повітах Катеринославської губернії /23.С.337/.

Всього з 1787 по 1796 рік в Новоросійському краю оселилося 436 сімей /2013 осіб/. З них менонітів - 346 сімей /1696 осіб/, лютеран - 90 сімей /317 осіб/ /28.С.16/. У 70-х - сер. 90-х рр. XVIII ст. німецькі колоністи осіли і в інших районах Російської імперії. Ними було утворено по одній колонії у Саратовській, Самарській та Полтавській губерніях.

Слід відмітити, що при Павлі I /1796-1801/ іноземна колонізація в Росії не зростала за рахунок нових переселень із-за кордону. Головні зусилля спрямовувалися на вдосконалення вже існуючих колоній. Діючи з 1782 року система управління ними виявилася невдахою. Колоністи постійно жалілися на зловживання губернської адміністрації. Тому уряд змушений був створити спеціальний адміністративний орган для управління колоніями. Іменним указом від 4 березня 1797 року при Сенаті утворено Експедицію державного господарства, опікунства іноземних поселенців і сільського діловодства /4.Т.ХХІУ. № 17865/. Уряд виділив колоністів в особливий стан, "щоб поселені іноземці з повітовим казначем і з земським справником або комісаром ніякого діла мати не могли"/4.Т.ХХІУ. № 18022/. В районах найбільш масового поселення іноземців були утворені регіональні органи управління - Саратовська /4.Т.ХХІУ. № 18021/ та Новоросійська /4.Т.ХХІ. № 19492/ контори опікунства іноземних. Уряд здійснив також ряд інших заходів, обумовлених економічним становищем німецьких колоній в різних регіонах Росії, аналіз яких виходить за рамки даної статті.

Таким чином, прагнення російського уряду в умовах панування феодально-кріпосницької системи обжити величезні простори малозаселених територій, головним чином на сході та півдні імперії, викликало в другій половині XVIII ст. масову іноземну колонізацію.

Серед імігрантів значну частину становили вихідці з німецьких держав.

Уряд всіляко стимулював колонізаційний процес, надаючи переселенцям великі пільги та привілеї.

Колоністи поселялися в багатьох районах Російської імперії, проте головний їх потік у 60-х - сер.70-х рр.ХІІІ ст. спрямовувався

в Поволжя, а з другої половини 70-х рр. і до кінця століття - на Південь України.

На поч. XIX ст. завершився перший етап німецької колонізації в Росії, для якого були характерні активне вербування та допущення всіх бажаючих. Загальне число німецьких колоністів в країні досягло 45,7 тис. осіб /ІЗ. С.23/.

Л и т е р а т у р а.

1. ЦУА, ф.1463, оп.1, д.20, лл. 70, 71.
2. Воспоминания А.М. Фадеева. 1790-1867. В 2-х ч. - Ч.1. - Одесса, 1897. - 231 с.
3. Записка генерал-прокурору Глебову /4 декабря 1762 г./ //Бильбасов В.А. История Екатерины Второй. - Т.П. - СПб., 1891. - С.524.
4. Полное собрание законов Российской империи. 1-е изд.: В 45-ти томах/Под общей ред. Сперанского М.М.-СПб., 1830. - Т.1-45.
5. Список с отношения к министру финансов о расходах на 1803 год. //Санктпетербургский журнал.- 1804. - № 1. - С.81-97.
6. Указ сенату /14 октября 1762 г./ //Бильбасов В.А. История Екатерины Второй. - Т.П. - СПб., 1891. - С.522.
7. Велицян А.А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на юге и востоке России. - СПб., 1893. - 282 с.
8. Голомбьевский А.А. Биография князя Г.Г.Орлова. - М., 1904. - 58 с.
9. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800-1825 гг. - М., 1970. - 363 с.
10. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825-1860 гг. - М., 1981. - 215 с.
11. Дружинина Е.И. Немецкие ученые на юге Украины в конце XVIII века //Советские историки-германисты: кто они? Над чем работают? Институт всеобщей истории АН СССР. Центр германских исторических исследований; Ред. кол. О.В.Вишнев, М.Б.Корчагина, Г.Н.Саломеникова; Отв.ред.Н.С.Драбкин. - Балхетень № 1. - М., 1991. - С. 63-107.
12. Историческое обозрение подворения иностранных поселенцев в России // Журнал министерства государственных имуществ. - СПб., 1854. - Ч.52. - Кн. 8. - С.35-78.

13. Кабузан В.М. Немецкое население в России в XVIII - начале XX века / Численность и размещение/ //Вопросы истории. - 1989. - № 12. - С.18-29.
14. Коппен П. Этнографическая карта Европейской России. - СПб., 1851.
16. Коппен П. Об этнографической карте Европейской России. - СПб., 1852. - 40 с.
16. Клаус А. Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. - Выпуск 1. - СПб., 1869. - XII, 455, 104 с.
17. Клыбанов А. Меннониты. - М.-Л., 1931. - 110 с.
18. Кулинич І.М. Німецькі колонії на Україні /60-і роки XVIII ст. - 1917 р./ //Український історичний журнал. - 1990. - № 9. - С.18-30.
19. Лещенко П.И. Очерки аграрной эволюции России. - Т.П.Крестьянское дело и пореформенная землеустроительная политика. - СПб., 1913. - II, II, 724.
20. Малиновский Л.В. Социально-экономическая жизнь немецкой деревни в России /1762-1871 гг./ - М., 1982. - Рукопись деп. в ИНИОН АН СССР № 12425 от 02.03.82 г. - 280 с.
21. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР. Статистико-картографічне дослідження. - К., 1965.- 136 с.
22. Наулко В.И. Развитие межэтнических связей на Украине. - К., 1975. - 276 с.
23. Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII веке /По неизданным архивным документам/ //Записки Моск. археолог. ин-та. - М., 1909. - Т.5. XI, 340, 84 с.
24. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730-1823. - Ч.1. - Одесса, 1836. - XI, 289 с.
25. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. - Ч.1. - Одесса, 1850. - 364 с.
26. Уманец Ф.М. Колонизация свободных земель России. - СПб., 1884. - 243 с.
27. Фадеев А.М. Обозрение иностранных колоний в Новороссийском крае //Северный Архив. - 1823. - Ч.8. - № 19. - С.33-45.
28. Пафранов П.А. Отзыв о книге Писаревского Г.Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII веке /По неизданным архивным документам/. - М., 1909. - 21 с.

